अर्द्धनपुर न० कर्म० । अम्बरस्थपुरे त्रपुरे हरिश्चन्द्रपुरे त्रिका० । हरिश्चन्द्रयज्ञे तत्पुरस्योर्द्धत्वं वक्ष्यते । २त्रिपुरासुरपुरे च तत्पुरस्याम्बरस्थत्वमुक्तम् हरिवं० ११४ अ० यथा

"त्रिपुरं पुरमव्याप्त्र । दृष्ट्वातुसमोदितम् । विक्रामति नभोमध्ये मेघवन्दमिवोत्थितम् । प्राकारेण प्रदक्षेन काञ्चनेन विराजता । मणिभिश्च प्रकाशद्भिः सर्वरत्नैश्च तोरणैः । नभसि नभसो मध्ये श्रिया परमया ज्वलत् । गन्धर्वाणामिवोदग्रं कर्मणा साधितं पुरम् । वाजिनः पवनसंयुक्ता वहन्ति बलदर्पिताः । पुरं प्रभाकरं श्रेष्ठ मनोभिः कामचारिभिः । धावन्तो हेषमाणाश्च विक्रमैः प्राणसंभृतैः । आकृष्यन्त इवाकाशं खुरैः शब्दसमप्रभैः । वायुवेगसमैर्वेगैः कम्पयन्त इवाम्बरम् । सर्वतः श्रमदृश्यन्त चक्षुर्भिर्विदितात्मभिः । ऋषिभिर्यजनप्रख्यैस्तपसा दग्धकिल्बिषैः । गीतवादित्रघोषं गन्धर्वनगरोपमम् । चित्रायुधसमाकीर्णैः प्रतप्तकनकप्रभैः । भवनैर्मेरुवर्णैश्च पांशुभिः समलङ्कृतैः । देवेन्द्रभवनाकारैः शुशुभे तन्महाद्युति । प्रासादाग्रैः प्रदक्षैश्च कैलासशिखरप्रभैः । शुशुभे दैत्यनगरं वज्रस्यैवमिवाम्बरम् । ध्वजाङ्कुशकसम्पन्नं तप्तकाञ्चनसप्रभम् । क्ष्वेडितोत्कुष्टबहुलं सिंहनादविनादितम् । बभौ वल्गुजनाकीर्णं वनं चैत्ररथं यथा । सहस्रतपताकं तदसिभिश्च विराजितम् । रराज त्रिपुरं राजन् । महाविद्युदिवाम्बरे" ।

अर्द्धचरण पु० अर्द्ध अर्द्धस्य चरणोऽस्य । १तपस्विभेदे अर्द्धपादादयोऽस्य । २अष्टपादे चरणे च तस्याष्टानां पादानां मध्ये चतुर्णामूर्द्धस्थत्वात् तथात्वम् ।

अर्द्धजानु त्रि० अर्द्धमुन्नम् जानु यस्य । उन्नजानुके वा कप् अर्द्धजानुक तदर्थे । कबभावपक्षे वा जानुभोजुः अर्द्धजानु तदर्थे "अर्धमयमसमूय स्वप्नमूर्द्धजानुरेव" माघः अत्रार्थे अर्द्धजानुः इति द्विरूपकोषः पृथो० साधु ।

अर्द्धथा अव्य० अर्द्ध+था० थाल् । अर्द्धप्रकारे अर्द्धे इत्यर्थे च "प्र ब्रह्मन्त दोधुवदूर्ध्वथाऽभूत्" ऋ० १०,२२,१ ।

अर्द्धदंष्ट्रकेशपु० अर्द्धदष्ट्राणामसमतदंष्ट्राणां भूतानामीशः । महादेवे "नमोऽर्द्धदंष्ट्रकेशाय शुष्कायावततायच । विलोहिताय धूम्राय नीलग्रीवाय वै नमः" भा० शा० २८६ अ० नमोऽर्द्धेत्यत्र "सैवदाशरथी रामः" इति वत् पादपूरणाय सन्धिः ।

अर्द्धदृष्टि स्त्री अर्द्धा भ्रुवोर्मध्यस्था दृष्टिः । उपासनाङ्गे योगार्थं भ्रुवोरन्तरालस्थदृष्टौ २अर्द्धोन्मिषितदृष्टौ च अर्द्धा दृष्टिरस्य बहु० । १ताटस्थदृष्टियुते ४अर्द्धोन्मिषितदृष्टियुक्ते च अर्द्धनेत्रोर्द्धनादयोऽस्य ।

अर्द्धदेव पु० अर्द्धं उच्चो देवः । १पञ्चमेश्वरे २विष्णौ यद्धरत्ना० ।

अर्द्धदेह पु० अर्द्धः मरणोत्तरं भावी देहः । मरणोत्तरभाविनि देहे "अर्द्धदेहनिमित्तार्थमहं दातुं जलाञ्जलीन्" रामा० अर्द्धदेहाय साधु "अर्द्धन्दमाच्च देहाच्च लोकोत्तरपदस्य च" वा० ठञ् । और्द्धदेहिक मरणोत्तरकर्त्तव्ये श्राद्धादौ तच्च कर्म स्मृतिषु प्रसिद्धम् और्द्धदेहिकशब्दे विवृतिः ।

अर्द्धनभस् पु० अर्द्धं नभोयस्य । नभोमध्ये वर्त्तमाने वायौ "आप्याहाते अर्द्धनभसं मारुतं गच्छतम्" यजु० ६,१६,

अर्द्धन्दम त्रि० अर्द्धम्+दम–अच् । अर्द्धस्थे त्रिका० ततो भवाद्यर्थे ठञ् । और्द्धन्दमिक तद्भवादौ त्रि० ।

अर्द्धपात्र न० अर्द्धं नेतव्यं पात्रम् । यत्रपात्रे उलूखलादौ "शौवर्यरजदीनामूर्द्धपात्रमपहाय्यनाम्" याज्ञ० "अर्द्धपात्रम् यज्ञियोलुखलादि पक्षादिसाहचर्यात्" मिता० ।

अर्द्धपुण्ड्र पु० अर्द्धं अर्द्धमुखः पुण्ड्रः इक्षुयष्टिरिव । ललाटस्थे अर्द्धमुखे पुण्ड्रेक्षुवत् रेखात्मके तिलकभेदे । तद्धारणे विधिनिषेधादिकं निरूप्यते । "अर्द्धपुण्ड्रं सदा कुर्यात् त्रिपुण्ड्रं भक्तिना सदा । तिलकं वै द्विजः कुर्यान्नन्दनेन यदृच्छया" आ० त० पु० । "अर्द्धपुण्ड्रं द्विजः कुर्यात् क्षत्रियस्तु त्रिपुण्ड्रकम् । अर्द्धचन्द्रन्तु वैश्यस्य वर्त्तुलं शूद्रयोनिजः" आ० त० ब्रह्मा० पु० । "अशुचिर्वाऽपि नाचारो मनसा पापमाचरन् । शुचिरेव भवेन्नित्यमूर्द्धपुण्ड्राङ्कितोनरः" अर्द्धपुण्ड्रधरो मर्त्योन्नियते यत्र कुत्रचित् । अपाकोऽपि विमानस्थो मम लोके महीयते" इति ब्रह्मपु० । तद्धारणे वैदिकद्विजातिरिक्तस्यैवाधिकारः यथोक्तं देवीभागवते श्रीनारायणेन "अर्द्धपुण्ड्रं त्रिगुणस्य वर्त्तुलं चतुरस्रकम् । अर्द्धचन्द्रादि वा लिङ्गं वेदनिष्ठो न धारयेत् । जन्मना लब्धजातिस्तु वेदपन्थानमाश्रितः । पुण्ड्रान्तरं भ्रमाद्वापि ललाटे नैव धारयेत् । ख्यातिकान्त्यादिसिद्ध्यर्थमपि विष्णुवगमादिषु । स्थितं पुण्ड्रान्तरं नैव धारयेद्वैदिकोजनः" । नि० सि० स्मृतसं० "विष्णुवगमादितन्त्रेषु दीक्षितानां विधीयते । शङ्खचक्रगदाद्यङ्कैरङ्कनं नान्यदेहिनाम् । वेदमार्गैकनिष्ठस्तु मोक्षेनाप्यङ्कितोयदि । पतत्येव न सन्देहस्तथा पुण्ड्रान्तरादपि । शङ्खचक्राद्यङ्कनं च गीतन्नृत्यादिकं तथा । एकजातेरयं धर्म्मो न जातु स्यात् द्विजन्मनः" । "शङ्खचक्रसदा यस्तु कुर्यात् तप्तायसेन वा । सम्पूर्णवह्निः कार्य्यः सर्व्वका-